

Armando López Castro
María Luzdivina Cuesta Torre
(editores)

**ACTAS DEL XI CONGRESO INTERNACIONAL DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL**
(Universidad de León, 20 al 24 de septiembre de 2005)

VOLUMEN II

UNIVERSIDAD DE LEÓN
Secretariado de Publicaciones
2007

Asociación Hispánica de Literatura Medieval. Congreso Internacional (11º. 2005. León)

Actas del XI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval : (Universidad de León, 20 al 24 de septiembre de 2005) / Armando López Castro, María Luzdivina Cuesta Torre (editores).

-- [León] : Universidad de León, Secretariado de Publicaciones, 2007

2 v. : il. ; 24 cm.

Contiene : Vol. I – Vol. II. – Textos en español, portugués y catalán

ISBN 978-84-9773-357-6

1. Literatura medieval-Historia y crítica-Congresos. I. López Castro, Armando. II. Cuesta Torre, María Luzdivina. III. Universidad de León. Secretariado de Publicaciones. III. Título

82.09"04/14"(063)

© **Universidad de León**

Secretariado de Publicaciones

© Los autores

ISBN: 978-84-9773-357-6

Depósito Legal: LE-1443-2007

Impresión: Universidad de León. Servicio de Imprenta

LA CORRESPONDÈNCIA AMOROSA ENTRE ISABEL SUARIS I BERNAT FENOLLAR: ALGUNES PUNTUALITZACIONS

Marinela Garcia Sempere

Universitat d'Alacant

El segle XV ens ha llegat una nòmina d'autors clàssics de les lletres catalanes. Una època d'esplendor literària manifestada en un conjunt nombrós d'obres de gèneres molt variats. En l'ambient bulliciós i ric de la València de la segona meitat del segle XV se situa la correspondència entre Bernat Fenollar, qui seria un dels caps visibles importants de les tertúlies literàries de l'època, i Isabel Suaris, de qui sabem ben poques coses. Hem seleccionat aquesta correspondència per tal de fer una reflexió al voltat d'alguns aspectes del text que poden ser interessants a l'hora de reeditar-lo, de rellegir-lo. En aquest treball esbossem alguns dels interrogants que encara plantegen les epístoles seleccionades, una part del que esperem que serà un treball futur més ample i extens sobre aquesta i sobre la resta de les obres completes de Bernat Fenollar.

INTRODUCCIÓ:

L'obra de Bernat Fenollar se situa en un ambient literari que s'ha caracteritzat per l'aparició de tertúlies literàries ciutadanes (Guinot 1921, Fuster 1962) i per una literatura de tipus realista i satíric, feta en molts casos en col·laboració i que ha donat lloc al que s'ha anomenant Escola Valenciana o Escola Satírica Valenciana.¹ Aquest autor no compta amb una edició completa de la seua obra que, d'altra banda, és ben variada. Tradicionalment s'ha dit que és el capdavanter d'un cercle literari de caràcter diferent del que envoltava Joan Roís de Corella. La literatura produïda en aquests cercles de nobles, clergues i notaris, era objecte de l'interés d'unes altres reunions, les femenines,² que donen testimoni de com la literatura en llengua vulgar formava part de l'etiqueta en les reunions femenines de la bona societat valenciana. Aquesta comunicació té a veure amb una dama que podia ser capdavantera d'una d'aquelles tertúlies, Isabel Suaris, i que manté un intercanvi epistolar amb Fenollar, en el qual ell exhibeix el seu saber literari (retoricisme, tòpics literaris) i la dama respon en un to més planer i expeditiu. La intenció és la de revisar aquesta producció literària i alguns dels interrogants que planteja: la situació en el manuscrit que la conté, la intenció i l'abast de la correspondència, i de la possible relació amb Ausiàs March.

Les cartes entre Bernat Fenollar i Isabel Suaris es conserven en el ms. 210 de la Biblioteca Històrica de València, un dels cançoners que conté, majoritàriament, poesies d'Ausiàs March. Constitueixen un intercanvi en el qual es planteja una possible cita entre els interlocutors, a la qual la dama posa molts impediments i que el poeta respon en clau literària, i irònica de vegades.

Entre els estudiosos que s'han ocupat en alguna mesura d'aquesta correspondència, Amadeu Pagès (1912, [1990, 172]) es refereix a Isabel Suaris i a Tecla Borja com a continuadors de la tradició de jocs de societat derivats de la tensó provençal, seguint l'exemple

¹ Sobre els termes *Escola Valenciana*, *Escola Satírica Valenciana*, *Cançoner Satíric Valencià* i els inconvenients que plantegen aquestes denominacions vegeu una actualització i unes propostes a Martínez & Micó 1990 i 1992. En aquest darrer treball es proposa la inclusió dels autors en la denominació de «corrent de realisme intrascendent». I, posteriorment, Martínez 2003.

² En algunes obres significatives del segle XV es fa referència a aquestes tertúlies, com ara l'*Espill* de Jaume Roig (vv. 2861-2876) i el *Somni de Joan Joan* (vv. 789-800).

de grans dames com Elionor d'Aquitània i Ermengarda de Narbona, i relaciona, així mateix, Suaris amb Ausiàs March, cosa que posteriorment ha estat posada en dubte. Massó (1936) s'hi refereix per remarcar que hi ha, en el debat, la intervenció activa de la dama, que caracteritza com a intel·ligent i discutidora en tota disciplina, a qui li agradava que els seus admiradors fossen lletraferits per poder contendre millor amb ells (p. 414). A més de les referències a la seua saviesa i a la seua participació en els debats, fa veure que en aquest cas es conserva la resposta al requeriment del poeta, cosa que no s'esdevé en altres cartes amoroses de l'època. Afirmar Massó que Isabel Suaris mantenia un cenacle a la seua casa de València on acudien poetes i juristes no només de València, sinó d'altres llocs. Cahner (1977) va editar per primera vegada els textos i va donar una possible filiació de les cartes, seguint la tradició amorosa ovidiana, amb moltes mostres al segle XV català.

Per la seua banda, Antoni Ferrando (1982) ha fet una aproximació molt completa a les cartes des d'un punt de vista fonamentalment sociolingüístic, diacrònic i cultural, ja que considera la tertúlia d'Isabel Suaris com un precedent del bilingüisme literari valencià, sobretot per la procedència variada dels seus components, ja que la mateixa animadora d'aquella podria tenir origen castellà, com també algun dels participants, com l'«adelantado de Múrcia», més que no pel bilingüisme dels components, que, segons sembla, s'expressen en la seua pròpia llengua. Fa veure que, fins a final de segle XV, l'aristocràcia valenciana presenta més resistència que el Principat a l'adquisició del castellà com a llengua d'expressió literària, fins i tot les poesies en llatí o en castellà d'alguns certàmens de final de segle són només una mostra de poliglòtisme. En les darreries del segle és quan es produeix el canvi. Per aquesta raó, la tertúlia esmentada podria ser una mostra molt primerenca del bilingüisme literari valencià. El mateix autor dóna com a hipòtesi la possible relació d'aquesta dama amb la família Suares de Figueroa, família noble castellana que residia a València llargues temporades entre els regnats d'Alfons el Magnànim i Joan II, i data la possible tertúlia entre 1455-60 i 1482.

Jo mateixa (Garcia 2004) vaig fer una breu aproximació a aquestes cartes per comparar-les amb altres mostres semblants de l'època.

Ací tractarem alguns aspectes que encara poden donar llum sobre el contingut de les cartes: l'estudi dels textos en el manuscrit que els conté; una nova lectura de les cartes centrada en les possibles influències literàries i en les tècniques compositives;³ algunes relacions evidents amb Ausiàs March, aspectes que, si bé no donen més dades objectives sobre la possible tertúlia, sí que poden esclarir alguns interrogants per a la comprensió d'aquestes produccions i sobre la possible repercussió que tenen.

EL MANUSCRIT

El cançoner ha estat estudiat i descrit per Pagès (1912-14), Massó Torrents (1906, 1913-1914, 1932), Archer (1997) i Martos (2003). Així mateix, es troba descrit en Biteca. Es tracta del ms. 210 de la Biblioteca Universitària de València, conegut com O¹ o com G. Està format per 17 quaderns; les epístoles que ens ocupen es troben en el segon, quadern b, un quintern dels folis 22-31 o 496-505 segons una altra numeració que sembla correspondre a una ordenació anterior. Les cartes es copien en el foli 22r i v, o també 496r i v. El quadern b pertany al grup b,c,d,e,f,g,h,j,k,l, o G1, un total de 99 fulls, amb lletra del segle XV, que podia formar part d'un manuscrit miscel·lani anterior del qual s'extreuen els quaderns amb obres de March, que són el punt d'interès de la recopilació que trobem en el ms. 210. El fet que hi apareguen les composicions de Fenollar-Suaris al principi del primer dels quaderns del grup, com també en el cas de les que clouen el darrer, el quadern l, l'«Oració metrificada del gloriós anachoreta

³ Aquest treball és, com he dit més amunt, una part d'una investigació més àmplia sobre les obres de Bernat Fenollar, en aquesta ocasió no tractaré aspectes així mateix importants en relació amb aquesta obra com són les altres poesies i autors relacionats amb aquestes cartes, o l'estudi lingüístic del text.

Honofre sant» i la «Demanda feta per frare Pere Martínez als trobadors de València», seguida d'una «Resposta de mestre Roquafort» i d'una altra «Resposta de Francesch Ferrer», incompleta, fa pensar que hi apareixen perquè es troben en els quaderns en què hi havia les obres de March, veritable interès del compilador d'aquest cançoner, format fonamentalment per obres d'aquest autor.

I si és previsible pensar que les respostes a la demanda de Martínez eren més nombroses que les que arreplega el cançoner, una d'elles inacabada, però que probablement no es recullen perquè anaven en un altre quadern que no devia contenir obres de March, també podem pensar que les cartes de Fenollar-Suaris podien tenir en un quadern previ altres cartes que iniciarien el debat i, en aquest cas, ens trobaríem amb el final d'un debat literari, que es tanca amb la quarteta final de la tercera carta. D'aquesta manera, algunes referències que es fan en les cartes es poden entendre si entenem que hi havia la informació en les cartes prèvies; potser sabríem qui era aquell personatge que al principi es diu que és «lo fel», i quina és la carta que ell ha portat a Fenollar, o quines són les cobles a què Fenollar fa referència quan respon la carta, o el «rim» a què es refereix ella en la seua resposta. En frases com «Ferir vos havia si lo meu apetit a l'interès que presomiu solament esguardava» de la primera carta, l'interès que presumeix la dama deu haver estat expressat en algun altre moment.

Aquesta secció del manuscrit és la més antiga del cançoner, ja que G2 i G4 tenen lletra del XVI i G3 és un quadern únic, també del XV però amb característiques especials, descrites pels autors que han estudiat el manuscrit. Ens interessa ara remarcar que està escrita amb una lletra regular i acurada, en quaderns també regulars (tots quinterns), i procedents, probablement, d'un manuscrit únic, ja que no es repeteixen poemes, i molt extens a jutjar per la numeració. Les cartes, igual que la resta de composicions de March, estan copiades amb una lletra ordenada i acurada, d'una única mà del segle XV. I ens detindrem en algunes notes marginals o reclams, molt escasses, que precisament apareixen en aquesta part del manuscrit i que no han estat estudiades amb anterioritat.

En el marge esquerre del f. 22v, a la part de baix i molt prop de la quarteta final, es llig l'anotació «qui sino foll» i davall «DXXIII·ə». Si anem al número que indica la numeració romana⁴ de la nota trobem el poema, «Qui sino foll demana sim enyor». Així la nota completa és: «Qui sino foll DXXIII ə». El poema es troba en el quadern d, al qual podria fer referència el signe·ə. Aquest poema expressa, en paraules de Pagès, que «la seua dama és el sol bé que ell desitja» (1912-14: I, 357). En la tornada llegim «Lir entre carts passions d'amor fan / tembre i fiar estar dins un hostel:⁵ de gran amor duptar un punt no cal / e guay d'aquells qu'entre llurs mans estan»; la referència a un hostel ens fa pensar en el que devia acollir la tertúlia d'Isabel Suaris. Si més no, el tema del poema té una relació bastant clara amb el to de les cartes, ja que comença amb el patiment del poeta per l'absència de la dama que estima. La lletra d'aquest escoli no sembla la mateixa lletra del text manuscrit, però no fa referència a un altre quadern perquè el poema no inicia el quadern d, i per tant, no sembla un reclam. D'una altra banda, sembla que el contingut del poema pot tenir a veure amb el que es diu a les cartes.⁶ Podria ser aquesta la causa de l'anotació?

⁴ En aquest full hi apareixen, així mateix, dues numeracions moderes, en aràbigs, el f. 49 i també C. 29.

⁵ DCVB: ant. Lloc on hom s'estatja transitòriament, fora de la seva residència habitual; cast. *Posada*. I dóna l'exemple del poema 75 de March.

⁶ Aquestes línies de la primera carta, «Ferir vos havia si lo meu apetit a l'interès que presomiu solament esguardava; altres, sens vós prejudicant a l'infinit bé, satisfer me porien. Mas, per quant la fi de mon desig és arribar en loch que no menys a l'ànima que al cos porte descans, e feta de vós elecció, que sola sou aquella que, per vostres inclinacions e calitat a mi conformes, a infinidament amar me obligau», recorden els conflictes marquiens entre ànima i cos. A més, el poema 54 parla del sentiment de l'enamorat, que, posseït per l'amor i absent de l'estimada, no desitja altra cosa que no siga el contentament d'aquest amor. Els primers versos ja expressen el malestar de l'enamorat per l'absència de la dama, tema fonamental de les cartes: «Qui, sino foll, demana si m'enyor, / essent absent d'aquella qui-m fa viure, / e, si no plor, qui és lo qui-m veu riure, / si be no pas continua dolor? Tots mos delits en hu é transportat: Amor li plau en mi fer aquest cambi. Lo món no té res valent lo recambi / de l'esperant lo be tan

En la mateixa secció del manuscrit hi ha uns altres escolis que poden ajudar-nos a entendre què vol dir aquest que ens ocupa:

1. En el f. 58r (DXXIII, C-43-) en el poema «Molt he tardat en descobrir ma falta», llegim en el marge esquerre i al començament del poema «Duplicada a cartes-III». Encara que la remissió és a «cartes III», el poema es troba actualment en el f. 3v, on llegim també «es duplicada porque esta cartes DXXXII».
2. En l'índex inicial apareix la indicació «duplicada» en el f. III i al costat de la i. La numeració romana desapareix fins el f. 10. En el f. 10r (X) hi ha l'anotació «Esta obra es errada porque comença la primera cobla als fets coman que es en est llibre a DLXXVIII cartes». En efecte, el el f. 105v (DLXXVIII) corresponent hi ha una altra vegada el poema esmentat i ordenat com cal. Així doncs, podem deduir que aquests escolis els fa una mà que estudia l'ordenació de les poesies i comprova repeticions o irregularitats. En principi no és el cas de l'anotació a la carta de Fenollar.
3. El mateix passa en el f. XIr «Duplicada y es atras a cartes II-comença pren mem axi», que es refereix al f. 2r, on hi ha, en efecte, el poema esmentat. Així doncs, una altra vegada es tracta de la constatació d'una irregularitat.
L'únic que resulta estrany és que la nota al f. 58 remeta a cartes f. III i es trobe en el 3v., mentre que les altres esmentades sí que es troben en el lloc que indica l'anotació. Totes es refereixen a altres seccions del manuscrit.
4. En el f. 86r, (DCL) llegim «esta obra comença tot entenen», i en el 90v (DLCIII) «comença esta obra Sobres dolor es ja copiada en lo llibre nou». En el f.112r (DLXXXVI) es llig, al costat d'una cobla esparsa, «es ja en lo llibre en lo quern della ø». A més, en el vers seté es corregeix la segona quarteta. Aquests exemples darrers corroboren que es tracta de notes per a preparar una nova compilació, segons el que llegim en la nota al f. 90v. I aquesta darrera que diu que es troba ja en «lo llibre», deu ser el llibre nou perquè en aquest cançoner no hi apareix en tota la secció del D, ni el el quadern d, als quals podria fer referència l'anotació ø.

Al llarg del manuscrit trobem unes altres anotacions, correccions al text de March, que ara no recollim, però sembla que es tracta en aquests casos com en els que hem comentat, d'anotacions sobre la duplicació dels poemes, correccions a alguns versos, per a preparar una nova còpia. En alguns casos cas dels que hem comentat, les notes corresponen a altres parts del cançoner tal i com el coneixem en l'actualitat. Per què hi ha copiada al costat de la carta de Fenollar una referència a un dels poemes de March? Pot ser que es tractara de copiar a continuació de les cartes en un altre text el poema de March? El cas de l'anotació a aquesta carta és menys evident que els altres que hem comentat perquè remet a un altre text que en aquest cas no és repetit.

Si és cert que la posició de les epístoles en el manuscrit ens fa sospitar que es tractava d'una correspondència més llarga, el fet d'incloure's en un manuscrit marquià fonamentalment, com l'anotació que les acompanya, ens fa pensar que, d'alguna manera, aquestes epístoles es relacionaven amb l'obra d'Ausiàs March. Una correspondència que podria ser més extensa, copiada amb cura en un manuscrit en el que hi havia moltes obres de March, poeta amb el qual, a més, Fenollar havia intercanviat poemes,⁷ potser en una època pròxima a la de la correspondència.

desijat». March, tanmateix, parla també de la por de l'enamorat, de «tembre i fiar», com fa també en la resposta a la composició que li envia Fenollar «Per mitigar l'enuig gran de l'estiu» (Pagès 1912-14: II, 322), en la qual parla de la gelosia, «Quant més amau, tant més temor teniu». Aquesta por, que causa les disputes dels enamorats segons March, i que es recull en aquesta resposta de March i també en el poema 54, no apareix en els textos de Fenollar. Aquests enamorats que discuteixen, segons March i segons Rodrigo Dieç per gelosia, podrien ser Isabel Suaris i Bernat Fenollar?

⁷ El poema en què March respon a Fenollar pot ser pròxim en el temps a la correspondència, ja que, segons Rubió (1984, I, 454) pot ser la composició més antiga conservada de Fenollar, i justament pregunta a March sobre la causa de les disputes entre dos enamorats. Amés, li demana la solució «en cobla o dictat». Tot i que en altres versos de March dictat sembla dir simplement «Text que es dicta o es compon», «A mi acorda un dictat / per nom Contemptus

Per què es fa referència explícita a un poema de March en el marge de les cartes? És particularment interessant aquesta referència quan en les mateixes cartes es parla de «cobles» i del «rim» que Fenollar envia a la dama requerint-la d'amor, cosa que potser indicar que en l'intercanvi hi havia més coses, a banda de les cartes, potser també poesies.

LES EPÍSTOLES⁸

La primera intervenció correspon a Fenollar. Respon Suaris i clou l'intercanvi la segona carta de Fenollar. Encara que es conserven en la literatura catalana altres mostres de cartes amoroses en el segle XV, aquest és l'únic cas en què es conserva la resposta de la dama. I malgrat que es puga pensar que es podria tractar d'un artificio literari, deu tractar-se realment d'una resposta de la dama i no d'una invenció de Fenollar ja que per les referències que hi ha en els altres poemes dedicats a Suaris⁹ sembla deduir-se que ella mateixa responia les qüestions a ella dirigides, que afirmen que era una dona sàvia i que tenia molta habilitat en els debats.

La primera carta, amb una retòrica amorosa cortesana, ens mostra un amant sotmés totalment als desitjos i a la voluntat de la dama, a qui estima amb cos i ànima. Manifesta la seua submissió amorosa cortesana i se situa en un plànol d'inferioritat amb expressions com: «mes poch avisades paraules», «mon poch dir», «ignorant», «mal ordenades cobles». Recursos com les comparacions bèl·liques, el *verbo in fondo*, exclamacions retòriques, «senyora de la vida mia!», augmenten aquest to per arribar finalment a demanar que ella li mane el que vulga, que ell ho complirà per atènyer la glòria que s'aconsegueix en servir-la, usant ara vocabulari propi de la religió. La referència a una tercera persona que ha portat la carta, i a les cobles, ens fan pensar en altres cartes i en possibles poesies relacionades. D'una altra banda, la manifestació de desig d'unir amor espiritual i amor carnal ens recorda Ausiàs March.

La segona, de la dama, explica els problemes que ella té per complaure el seu interlocutor. Ací desapareixen els elements retòrics del tractament cortesà de l'amor. Explica d'una manera clara, sense embulls, que ha de mirar pel seu honor i que les seues ocupacions li impedeixen acceptar el que ell proposa. A més, fent referència als versos, «rim», creu que ell mai hauria complit el que ella vol. Només observem la repetició dels termes relacionats amb creure i creença, termes com «claredat» que reafirmen la voluntat d'ella, i alguns castellanismes com «afear». Per una altra banda, termes com «afalagar», i expressions com «no us puch plaure», semblen voler dir que ella vol complaure'l però no pot. Aquest suggeriment pot ser el que motiva l'interlocutor quan respon en la tercera carta.

Fenollar continua amb la retòrica cortesana i amb referències ausiasmarquianes: ara, barrejant el to retòric amb altre nivell de llengua, explica que no és impossible que es posen d'acord si tenen tots dos bona voluntat. Les primeres frases usen una sèrie de referents a la retòrica amorosa cortesana: vol aconseguir d'ella «lo semblant»,¹⁰ la fortuna no el porta a bon

nomenat» (AM 128 1). «Los cantadors ab melodia canten, / los trobadors a fer dictats acuyten» (AM 15 46), sembla que Fenollar en aquests versos contraposa vers i prosa i li demana que li responga d'una manera o de l'altra. Les cartes són en prosa però la carta de Suaris es refereix a les cobles que li envia, que podrien ser una part del debat entre tots dos, així, alternaria també vers i prosa. En aquest sentit Ferrando insinua que la poesia de Fenollar que apareix al Jardinet d'orats pot ser una de les cobles a què es refereix la carta de Suaris. La resposta de March fa referència a la por i el sentiment que l'amor gran produeix en els enamorats, i en conseqüència, la gelosia, com en el poema 54 abans esmentat, que apareix en una nota al f 22v.

⁸ No hi ha espai en aquesta ocasió per afegir una transcripció de les cartes. Remet a les transcripcions de Cahner, Ferrando, o la que jo mateixa vaig preparar (Garcia 2004).

⁹ De l'Adelantado de Murcia i de Simon Pastor, vegeu Ferrando (1982).

¹⁰ Recorda, per exemple els versos de Marh: «Tot amador ama per son semblant; / lo contraffer en per null temps no fon» (AM 47 11-12). Com també: «Aquell amor que's diu voluntat bona / e solament sguarda part honesta, / aquest amor ha fet a mi amable / per mon semblant e'l mijaçant ministre» (AM 45 25-28). I, «Cascun semblant ab son

port,¹¹ i la seua voluntat no minvarà. Així, amb aquestes frases de to ausiasmarquà i amb la retòrica ampul·losa que suggereix el terme «fúria», comença una nova carta, fent referència, una altra vegada, a la seua submissió cap a l'estimada i acaba el primer paràgraf demanant perdó si l'ha ofesa en alguna cosa, amb tres frases amb el *verbo in fondo*, amb referència a la crueltat (registre cortesà) i a la glòria (registre religiós). Aquest començament, amb un estil tan diferent del de la carta de la dama, a més, introdueix un altre element literari; l'autor utilitza molts dels termes usats en la carta anterior per a respondre. En farem una enumeració:

Suaris: Esperiença, juhi, errat, ordenades intencions, honor, conaxença, virtut, de cada hora, afalagar, impossible, plaure, esguarts, plaure-us, penitència sens peccat, fahenes, delit, crehença.

Fenollar: conoxença, delit, plau, desplaure, impossibilitat, esguarts, penitència sens peccat, fahenes, intencions, juhi, virtut, afalachs, de cada hora, impossible, esperiença, ordenar, erra, ordenau, delit.

Els dos paràgrafs següents són una resposta a la carta, molt menys retòrica que el començament, en què explica que tot es pot arreglar, que si ella no pot anar a veure'l ho pot fer ell i «solets nos entendrem»; així, amb un to molt realista, diferent del cortesà que el caracteritzava, li recorda que «l'espiritual sens lo temporal longament durar no pot ni menys amor que'l toch no y sia.» Però, a pesar d'aquest canvi de to, més natural i realista, continua reforçant les seues afirmacions en versos marquians.¹² En aquesta part de l'epístola els elements retòrics cortesans tenen menys força, però hi ha una major concentració del recurs de reprendre les paraules de la dama i usar els mateixos termes.

L'últim paràgraf, després de proposar amb un to mes clar i planer la possible solució, torna al retoricisme literari i torna a mostrar-se submis, al servei de la dama, a qui obehà fins al límit, a qui estimava abans d'acabar-la de conèixer, i deixa la ploma amb una quarteta final, cosa també molt freqüent en altres obres literaries.

CONCLUSIONS

El text que es copia en el foli 22 del ms. 210 de la Biblioteca Històrica de València correspon a unes epístoles amoroses literàries dins de la tradició ovidiana, com ja va indicar Cahner, i en la mateixa línia de les cartes atribuïdes a Corella, de la carta de mossén Serabia a dona Brianda, o de les que apareixen al *Tirant lo Blanc*, dins la tradició literària catalana. Si repassem el *Facetus*,¹³ un dels textos que origina aquesta tradició i que té una versió catalana molt primerenca, veurem que entre els consells que es donen per a enamorar una dona, s'hi van recorrent una sèrie s'estadis en la conquesta de la dama. Així, d'un primer moment de relació, en el qual no es passa de mirar la dama, es va avançant cap a encontres fugaços i es van donant models de parlaments, de converses o de cartes entre els enamorats. Quan s'ha aconseguit l'aprovació de la dama, el pas següent és una cita a soles, en la qual l'enamorat ha d'aprofitar l'ocasió i no deixar escapar la dama, d'altra manera quedaria deshonrat, i es produeix, doncs, la unió carnal. Així, i pel que es diu en les epístoles entre Fenollar i Suaris, podem pensar que es tracta d'un moment avançat en la relació entre els dos personatges ja que el que sembla que intenta Fenollar és concertar una cita amb la dama, a soles «solets nos entendrem» i, tenint el rerefons que proporciona el *Facetus*¹⁴ podem entendre les reticències de la dama. Pel que es diu

semblant se guarda; / donchs, aquest dret, ¿qui és aquell qui-l romp? / Yo, enclinat, gran desig me corromp, / y en desijar, la que yo am ve tarda» (AM 20 25-28).

¹¹ Ara ens recorda el poema 46 de March, «Veles e vents...».

¹² Vegeu, per exemple: «Quant l'ull no veu e lo toch no-s practica, / mor lo voler» (AM 92 15).

¹³ Text català que es pot consultar a RIALC.

en les cartes ja es coneixen, i sembla que ella no l'ha rebutjat, però no vol acudir a una possible cita.

Les cartes presenten altres particularitats interessants: Actualment apareixen copiades en una secció del manuscrit que ens indueix a pensar que formaven part d'una correspondència més extensa. Aquesta hipòtesi ve reforçada per les referències internes de les cartes a altres cartes, a composicions en vers relacionades amb els interlocutors, a terceres persones que fan de correu. A més, una nota marginal en la darrera carta, referida a un poema de March, ens fa pensar en la possible relació entre les cartes i aquest poeta. No podem oblidar que es troben, precisament, en un manuscrit majoritàriament format per poemes d'Ausiàs March. D'una altra banda, la referència esmentada, comparada amb altres escolis del manuscrit, és lleugerament diferent, ja que no sembla ser només una referència a una repetició en el manuscrit com s'esdevé en les altres.

Pel que fa a les epístoles mateixes, observem que en el cas de Fenollar hi ha una certa abundància de recursos retòrics convencionals, lloances, imatges, exclamacions; però en el de la dama no hi ha aquest aspecte, i en una prosa molt menys carregada de retoricismes, empra fins i tot algun castellanisme, cosa que podria indicar la seua procedència. Es limita a explicar que no pot acceptar la proposta, sense alambinaments. Per la seua banda, la resposta és un joc en el qual Fenollar usa les paraules d'aquella. Al llenguatge literari s'afegeixen expressions del tipus «solets nos entendrem» en l'única part de la segona carta que deixa el to literari i retòric per enllaçar amb el més real de la missiva femenina.

Si admitem que van ser escrites entre 1455-60 i 1482, com apunta Ferrando (1982), probablement les epístoles pertanyen a una època propera a la de la poesia de Fenollar copiada en el Jardinet d'orats i la poesia dirigida a Ausiàs March. Certament les cartes de Fenollar són les que acumulen les referències literàries i, per descomptat, hi apareix March en moltes ocasions i no només en el to general i en el fet de parlar d'un amor que conjumine allò carnal amb l'espiritual, sinó en les diverses referències que hem pogut assenyalar en moltes frases. Però la relació amb March no es limita a aquestes referències; hi ha una demanda a l'autor en què aquell respon en un to sentencios i seriós.¹⁵ Ni en la carta, ni en el poema esmentat hi ha la serietat de March, Fenollar parla en un altre to, molt menys profund, més divertit. Ara sembla que, amb una certa ironia i usant tots els recursos que coneix, tracta de concertar una cita amb la dama. Ens queda la incògnita de la referència al poema 54 d'Ausiàs March, que parla del dolor per l'absència de l'enamorada i que en certa manera es pot relacionar amb les pretensions de Fenollar en les cartes.

Podem veure que, en el joc literari, Fenollar actua com en altres casos, sense referir-se a coses molt importants. Ara, amb un joc literari de frases artificioses i imatges pròpies de la tradició literària anterior, jugant amb les paraules del text de la dama, fa una proposta d'una cita a soles. Tos els recursos esmentats, units a altres com el *verbo in fondo*, o la quarteta final, se sumen per a tractar de convèncer la dama que posa excuses, en una correspondència que, pels motius que hem assenyalat, sembla el final d'un debat més extens, en el qual, fins i tot, alternaven les intervencions en vers i en prosa.

Certament les cartes atribuïdes a Corella en el Jardinet d'Orats tenen una similitud amb aquestes, sobretot pels tòpics literaris, les queixes de l'enamorat, el desig d'explicar amb paraules i no amb una carta els sentiments, el desig d'una cita a soles explicat al final, i la

¹⁴Així mateix, en el *Facetus* hi apareix una primera carta o intervenció en tercera persona i, més avant, es fa referència als missatgers entre els enamorats, cosa que ens pot remetre al fet que en la primera carta es parla del missatger que fa arribar a Fenollar la carta. Altres aspectes del *Facetus* que ens recorden les cartes són: les lloances exagerades a la dama (comparacions amb Déu, etc., hi ha referències a Ovidi, Solomó, etc). El fet que ella faça respostes curtes, i sense les convencions retòriques que trobem en les de l'enamorat. El fet que ell li demane que ordene el que vulga, que ho farà; el fet de no abandonar en l'intent encara que en la seua carta ella el rebutge.

¹⁵Publicada per Pagès (1912-14, II, 322-324). Li pregunta a March per què discuteixen els enamorats. Aquell li fa un raonament sobre la gelosia, molt més profund del que ell podia plantejar.

utilització profusa de vers mesclat amb la prosa. Però allà no hi ha la resposta i no es poden apreciar els dos nivells de llenguatge com en aquestes, el joc de paraules que fa Fenollar, les influències marquianes que hi ha ací. Al ser un text copiat amb més cura, es pot apreciar més clarament l'evolució del debat mentre que aquelles queden incompletes.

Les referències extratextuals, la situació en el manuscrit, fan que puguem pensar en un debat més extens. Les referències a la rima i les cobles ens fan pensar en altres poemes, i una sèrie de recursos ens situen en una tradició literària que s'enriqueix amb les notes marquianes, amb la ironia, amb el contrast entre dos nivells de llengua, en una discussió gens profunda, i en això totalment allunyada de March i molt més juganera, en què l'enamorat demana una cita.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ARCHER, ROBERT (ed.) (1997), AUSIÀS MARCH, *Obra completa. Apèndix*, Barcelona, Barcanova.
- BITECA: Biblioteca de Textos Catalans Antics: vegeu Biteca a través de la URL <http://sunsite.berkeley.edu/PhiloBiblon/phhmbi.html>
- CAHNER, MAX (1977), «Debat epistolar entre Bernat Fenollar i Isabel Suaris», *Els Marges*, 10, pp. 71-75.
- FERRANDO FRANCÉS, ANTONI (1982), «Un precedent del bilingüisme literari valencià: la tertúlia d'Isabel Suaris a la València quatrecentista», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXVIII (1979-1982), pp. 105-131.
- FUSTER, JOAN (1986) [1962], «Lectors i escriptors en la València del segle XV», en *Poetes, moriscos i capellans*, València, 3 i 4, pp. 9-68.
- GARCIA SEMPÈRE, Marinela (2004), «La correspondència amorosa entre Isabel Suaris i Bernat Fenollar» en Carles Cortés et al. (eds.), *Epístola i literatura*, Alacant, València, Denes, pp.93-100 i 443-445.
- GUINOT, SALVADOR (1921), «Tertulias literarias de Valencia en el siglo XV», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 9, pp. 1-5, 40-45, 65-76, 97-104 [reed. en «Pròleg» a *Parlament de casa de Mercader y tragedia de Caldesa, novelas de J. Roiç de Corella, siglo XV, publicadas con unos estudios literarios*, Castelló de la Plana, Est. Tip. de Hijos de J. Armengot, 1921, pp. 13-46].
- MARTÍNEZ ROMERO, TOMÀS I ISABEL MICÓ (1989-90), «Realitat i ficció al *Cançonero satíric valencià*», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLII, pp. 227-275.
- MARTÍNEZ ROMERO, TOMÀS I ISABEL MICÓ (1992), «Lectura del *Cançonero Satíric Valencià*», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, XXV (=Miscel·lània Jordi Carbonell, 4), pp. 5-25.
- MARTÍNEZ ROMERO, TOMÀS (2003), «Reflexions sobre la categorització del *Cançonero Satíric Valencià* de Miquel i Planas», *Caplletra*, 34, primavera 2003, pp. 111-126.
- MARTOS, JOSEP LLUÍS (2003), «Cuadernos y génesis del Cancionero O¹ de Ausiàs March (Biblioteca Universitaria de Valencia, Ms 210)», en Jesús L. Serrano Reyes (ed.), *Actas del II Congreso Internacional Cancionero de Baena*, M.I. Ayuntamiento de Baena, pp. 129-142.
- MASSÓ I TORRENTS, JAUME (1906), «Manuscrits catalans de València», *Revista de Bibliografia Catalana*, 6, pp.145-269.
- _____ (1913-14), «Bibliografia dels antics poetes catalans», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 5, pp. 2-276.
- _____ (1932), *Repertori de l'antiga literatura catalana: la poesia*, 1, Barcelona, Alpha.
- _____ (1936), «Poetesses i dames intel·lectuals», *Homenatge a Rubió i Lluch*, I, pp. 405-417.
- PAGES, AMADEU (1912), *Auzias March et ses predecesseurs*, París, H. Champion. Traducció de Víctor Gómez, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1990.
- _____ (ed.) (1912-14), *Les obres d'Auzias March*, 2 volums, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Reedició el 1991 per la Generalitat Valenciana.
- RIALC: Repertorio Informatizzato Dell'antica Letteratura Catalana: vegeu RIALC a través de l'URL <http://www.rialc.unina.it/sommario.htm>
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1984), *Historia de la Literatura Catalana*, I, Barcelona, Publicaciones de l'Abadía de Monserrat.